

เพศภาวะ ชชาติพันธุ์ และการเรียนรู้ตลอดชีวิต:
ความหมายและแนวทางในการเรียนรู้ร่วมกัน
ของผู้สูงอายุปกากะญอ¹

Gender, Ethnicity and Lifelong Learning:
Meaning and A Way to Collective Learning
of Karen Older People

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชื่อโครงการย่อย การยังคุณค่าประเพณีและการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ปกากะญอ ภายใต้โครงการวิจัย “วิจัยทุนผล: ทะลวงมายาคติผู้สูงวัย” โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2567 จากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

มลิวัลย์ เสนาวงษ์ (Maliwan Senawong)²

² ภาควิชาสตรีศึกษา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Department of Women's Studies,

Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University

E-mail: maliwan.s@cmu.ac.th

(Received: February 5, 2025/

Revised: May 31, 2025/

Accepted: June 2, 2025)

1. บทนำ

การเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ถูกไล่เลี่ยไปจากการวิจัยและนโยบายเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ในบริบทสังคมไทย การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้สูงอายุปกากะญอ ในอำเภอแม่อาง จังหวัดเชียงใหม่ ทั้งชาย-หญิง อายุ 60 – 85 ปี และการสนทนากลุ่ม งานศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและแนวทาง ในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอ โดยให้ความสำคัญ กับมุมมองและประสบการณ์ของผู้สูงอายุ และพิจารณามิติเพศภาวะ และชาติพันธุ์ ผลการวิจัย พบว่าความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ปกากะญอจะเน้น การเรียนรู้ร่วมกัน (collective learning) สำหรับทุกเพศ ทุกวัย โดยมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟู ถิ่นอาศัย และสืบสานองค์ความรู้ปกากะญอ อันนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ร่วมของ ชาติพันธุ์ปกากะญอ และแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความเชื่อมโยงกับ แนวคิดทางวัฒนธรรมเรื่อง “เบลาะ” หรือ ศูนย์เรียนรู้ของคนปกากะญอที่ถูกกล่าวถึง ในบทกวี ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอ ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นเงื่อนไขในการส่งเสริมบทบาทและสร้างพื้นที่ ทางสังคมของผู้สูงอายุในการสร้างความหมายให้กับอัตลักษณ์ชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ ของผู้สูงอายุปกากะญอ

คำสำคัญ การเรียนรู้ตลอดชีวิต, ผู้สูงอายุ, ชาติพันธุ์, ปกากะญอ, เพศภาวะ

Abstract

Lifelong learning for older people from ethnic minorities in highland is ignored by research and policy on lifelong learning for elderly in Thai context. This study is a qualitative research and collects data by interviewing Karen older people, in Mae Wang district, Chiang Mai province, both women and men, aged from 60 – 85 years, and focus group discussion. This study aims at exploring the meaning and guidelines of lifelong learning for Karen elderly by taking their perspective and experience into account and considering gender and ethnicity perspectives. The research findings reveal that the meaning of lifelong learning of Karen elderly is focused on collective learning for all sexes and ages with the goals for restoring, transferring and conserving Karen knowledge, which might create their collective ethnic identity. Moreover, the guidelines of lifelong learning link with a cultural concept of learning center of Karen people, mentioned in the traditional poems, which is related to the cultural context and ways of life of Karen elder people. In so doing, lifelong learning might become a condition for promoting the elders' roles and creating social space of the elders by constructing the meaning of ethnic identity and older people's identity.

Keyword lifelong learning, elderly, ethnicity, Karen, gender

1. บทนำ

การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องกัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของสังคมแห่งความรู้ในยุคการผลิตแบบหลังอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตก ซึ่งมองว่าการเรียนรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับมนุษย์ทุกคนและจะต้องได้รับการส่งเสริมไปตลอดทุกช่วงชีวิต ขณะเดียวกัน การเรียนรู้ตลอดชีวิตก็เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างอำนาจและสร้างความยุติธรรมทางสังคม โดยเฉพาะ สำหรับกลุ่มคนชายขอบ ที่เคยถูกกีดกันหรือเข้าไม่ถึงโอกาสทางการศึกษาในระบบการศึกษาแบบทางการ รวมถึงกลุ่มผู้หญิง ผู้พิการ และผู้สูงอายุ (Burke and Jackson 2007; Persico 2014)

ในงานศึกษาเกี่ยวกับประเด็นผู้สูงอายุและการเรียนรู้ตลอดชีวิต พบว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความเกี่ยวข้องกับการยังชีพ (productive aging) ซึ่งมีความหมายครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้สูงอายุเข้าไปมีส่วนร่วม รวมถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม การเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งทางการและไม่เป็นทางการ และการดูแลรูปแบบต่าง ๆ ดังนั้นการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการยังชีพของผู้สูงอายุ (Dommaraju and Wong 2021) ขณะที่ Leng Leng Thang, Emily Lim และ Sophie Li-Shan Tan (2018) ได้แย้งว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของการสร้างการยังชีพของผู้สูงอายุเท่านั้น แต่ยังเป็นปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ช่วยเพิ่มการยังชีพของผู้สูงอายุ ซึ่งส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม การดูแลตัวเอง และการพึ่งพาตัวเองมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุจึงทำให้เกิดการยังชีพของผู้สูงอายุ ซึ่งทำให้ผู้สูงอายุตระหนักถึงศักยภาพ คุณค่า ศักดิ์ศรี และใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ในสังคมผู้สูงอายุ การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตให้กับผู้สูงอายุจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างยิ่ง

ประเทศไทยกลายเป็นสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ตั้งแต่ พ.ศ.2564 กล่าวคือ มีผู้สูงอายุมากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด รัฐบาลจึงตระหนักถึงการคุ้มครองสิทธิ สวัสดิภาพ และการพัฒนาของผู้สูงอายุ โดยจัดทำนโยบายเพื่อการคุ้มครองสิทธิ และการพัฒนาผู้สูงอายุมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 และให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยสร้างการยังยืนคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุ โดยมีการจัดทำแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ 2 ฉบับ ในแผนผู้สูงอายุแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ.2545-2564) ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 (พ.ศ.2552) และพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ.2546 มุ่งเน้นการสนับสนุนและส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อการพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง และ การมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจตามศักยภาพของตนเอง รวมถึงการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์แก่ผู้สูงอายุ ด้วยเหตุนี้ กรมกิจการผู้สูงอายุ จึงมีนโยบายส่งเสริมการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุทั่วประเทศ ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ และเป็นกลไกที่หน่วยงานในระดับท้องถิ่น และชุมชนจะนำไปขับเคลื่อน การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ เพื่อสร้างโอกาสให้ผู้สูงอายุ มีการพัฒนาทักษะชีวิต มีกิจกรรมร่วมกับสังคมและชุมชน ตลอดจนได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ขณะเดียวกัน ผู้สูงอายุก็จะมีโอกาสได้แสดงความรู้และศักยภาพของตนเอง ทำให้ผู้สูงอายุเห็นคุณค่าของตนเอง สามารถใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรี มีความสุข ช่วยเหลือตัวเองได้มากขึ้น และ ลดการพึ่งพาผู้อื่น (แนวนำ 2562)

จากข้อมูลพื้นที่การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุในพื้นที่ภาคเหนือ ที่รวบรวมโดย กรมกิจการผู้สูงอายุ พบว่าในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ เริ่มมีการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ มาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2555 แต่การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ บนพื้นที่สูงยังไม่ปรากฏให้เห็น (กรมกิจการผู้สูงอายุ 2566) แม้ในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ จะมีจำนวนประชากรผู้สูงอายุชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงอาศัยอยู่ในหลายอำเภอ ยิ่งไปกว่านั้น จากการสัมภาษณ์ตัวแทนเครือข่ายชมรมโรงเรียนผู้สูงอายุจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า มีโรงเรียนผู้สูงอายุที่จัดตั้งและบริหารจัดการโดยกลุ่มผู้สูงอายุชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง เพียงแห่งเดียว คือ โรงเรียนผู้สูงอายุบ้านจันทร์ ตำบลบ้านจันทร์ อำเภอกัลยาณิวัฒนา ซึ่งคณะกรรมการของโรงเรียนฯ เป็นผู้สูงอายุปากาเกอญอที่สื่อสารภาษาไทยได้ และหลายคนเป็นข้าราชการเกษียณ ส่วนอุปสรรคสำคัญของการเข้าไม่ถึงโรงเรียนผู้สูงอายุ ที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มน้อยบนพื้นที่สูง คือ การสื่อสารภาษาไทยและการเดินทาง (บุญส่ง (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 10 พฤษภาคม 2567) ข้อมูลเหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการ ขาดแคลนโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับกลุ่มผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง และ

การเข้าไม่ถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงตามนโยบายของรัฐ เพราะแม้ว่าในด้านนโยบาย รัฐจะมุ่งเน้นการสร้างการยังคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุผ่านการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุและการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุอย่างทั่วถึง แต่ในทางปฏิบัติยังมีช่องว่างอยู่ โดยเฉพาะ ปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมและการเข้าไม่ถึงโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นผลมาจากการละเลยความแตกต่างหลากหลายของผู้สูงอายุ ที่วางอยู่บนฐานชาติพันธุ์ ชนชั้น ถิ่นที่อยู่ และ/หรือ ความเป็นพลเมือง ทำให้ผู้สูงอายุบางกลุ่มถูกทิ้งไว้ข้างหลังจากการนำนโยบายไปปฏิบัติในพื้นที่ เพราะการมองผู้สูงอายุว่าเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีความเหมือนกัน (homogenous group) ทั้งเรื่องประสบการณ์ชีวิต ความต้องการ และบริบทแวดล้อมในการใช้ชีวิต ทำให้การจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุตอบสนองความต้องการของกลุ่มผู้สูงอายุกระแสหลักมากกว่า เช่น ผู้สูงอายุที่สื่อสารภาษาไทยได้ ผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีการคมนาคมขนส่งสะดวก หรือผู้สูงอายุชนชั้นกลาง เนื่องจากการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุจะต้องประสานงานและมีการดำเนินการด้านเอกสารกับหน่วยงานราชการ ผู้สูงอายุที่มีอัตลักษณ์กระแสหลักจึงเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุและเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุได้มากกว่า

ขอยกตัวอย่างพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา คือ ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประกอบด้วยประชากรกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ได้แก่ ปกาเกอญอ จำนวน 29 หมู่บ้าน และม้ง จำนวน 8 หมู่บ้าน (ศูนย์อนามัยกลุ่มชาติพันธุ์ ชายขอบ และแรงงานข้ามชาติ 2568) เมื่อ พ.ศ.2565 องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) แม่วินได้จัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลแม่วินขึ้นในพื้นที่ของอบต. แม่วิน เพื่อตอบสนองต่อนโยบายการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ แต่ไม่ได้คำนึงถึงความแตกต่าง และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ทำให้ผู้สูงอายุจากกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในโรงเรียนผู้สูงอายุฯ ได้ เนื่องจากผู้สูงอายุจากกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงมีปัญหาเรื่องการสื่อสารภาษาไทย การเดินทางลงมาที่อบต. ก็ยากลำบาก และมีความแตกต่างด้านวิถีชีวิตและวัฒนธรรม การที่ผู้สูงอายุชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงในพื้นที่ตำบลแม่วินเข้าไม่ถึงการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตตามนโยบายของรัฐ ส่งผลให้ผู้สูงอายุกลุ่มนี้ถูกจำกัดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพ การมีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจและสังคม การมีสุขภาวะที่ดี การพึ่งพาตนเอง และการสนับสนุนการดูแลที่เหมาะสมให้กับผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างการยังคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุ

ขณะเดียวกัน ในทางวิชาการความสนใจในการศึกษาประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในสังคมไทยก็เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 โดยเฉพาะในสาขาวิชาที่เกี่ยวกับการศึกษา การพัฒนาสังคม และการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งมีประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ (1) ความต้องการของผู้สูงอายุ และแนวทางในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ (อาชัญญา รัตนอุบล และคณะ 2554; สมบูรณ์ศิริสรรหิรัญ 2559; มาลี ไชยเสนา และพจน์ ไชยเสนา 2561) และ (2) การเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุกับการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ (Ratana-Ubol 2021; ศันสนีย์ จันทรอานุกาพ และจางงศ์ แรกพิณี 2561; ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ, มุhammad สาแลบิน, และศันสนีย์ จันทรอานุกาพ 2562) จากงานศึกษาดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นความพยายามนำมโนทัศน์การเรียนรู้ตลอดชีวิตไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาแนวทางในการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุ และความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้ตลอดชีวิตกับการส่งเสริมการยังชีพประโยชน์ของผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยให้ผู้สูงอายุตระหนักถึงบทบาท และคุณค่าของตนเอง ทั้งในครอบครัวและชุมชน รวมถึงสร้างสุขภาวะในทุกมิติสำหรับผู้สูงอายุ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุที่กล่าวถึงข้างต้นยังละเลยการพิจารณามิติเพศภาวะและชาติพันธุ์ ในฐานะปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อรูปประสบการณ์ชีวิต ความต้องการ และการนิยามความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ ซึ่งมีความแตกต่างกันบนฐานของเพศภาวะ ชนชั้น ชาติพันธุ์ ศาสนา/ความเชื่อ ระดับการศึกษา ฯลฯ

ด้วยเหตุนี้ ในการศึกษาครั้งนี้ จึงสนใจประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกไล่ไปจากการศึกษาและนโยบายเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในบริบทสังคมไทย โดยจะพิจารณามิติเพศภาวะและชาติพันธุ์ เพื่อโต้แย้งว่าเพศภาวะ และความเป็นชาติพันธุ์ส่งผลต่อการก่อรูปประสบการณ์ชีวิต การรับรู้ตัวตน อัตลักษณ์ การเรียนรู้ และบทบาทของผู้สูงอายุ การศึกษานี้จะใช้กรณีศึกษาเป็นผู้สูงอายุปกากะญอ หรือ กะเหรี่ยงสะกอที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านห้วยอีค่าง ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ในชุมชนแห่งนี้ ผู้สูงอายุไม่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเรื่องการพัฒนาศักยภาพและการเรียนรู้ตลอดชีวิตจากนโยบายของรัฐ ขณะที่ต้องเผชิญการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี ที่ส่งผลกระทบเชิงลบต่อวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนปกากะญอและบทบาทของผู้สูงอายุในฐานะผู้สืบสานและถ่ายทอดองค์ความรู้ชาติพันธุ์ ทำให้พื้นที่ทางสังคมและการตระหนักถึงศักยภาพและคุณค่าของผู้สูงอายุลดลงไปจากอดีต

ดังนั้น ผู้สูงอายุชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจึงควรได้รับการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่นเดียวกับผู้สูงอายุกลุ่มอื่น เพราะการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะเป็นวิถีทางในการสร้างพื้นที่ทางสังคมและความหมายให้กับอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง รวมถึงส่งเสริมการยังคุณค่าประโยชน์ และแม้ว่าผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงจะถูกทำให้กลายเป็นชายขอบทางสังคม เนื่องจากเป็นกลุ่มที่ ถูกกีดกันจากการเข้าถึงสิทธิและโอกาสด้านต่างๆ ทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ แต่งานศึกษานี้ จะมองผู้สูงอายุกลุ่มนี้ ในฐานะ ผู้กระทำการที่ได้สั่งสมองค์ความรู้จากการเรียนรู้ภายใต้บริบทเฉพาะ และมีศักยภาพที่จะสร้างการยังคุณค่าประโยชน์ให้กับครอบครัวและชุมชน ดังนั้น งานศึกษานี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมายและแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอ โดยให้ความสำคัญกับมุมมองและประสบการณ์ของผู้สูงอายุ และพิจารณามิติเพศภาวะและชาติพันธุ์

2. การเรียนรู้ตลอดชีวิต และการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ

การเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) เป็นมโนทัศน์ที่พัฒนาขึ้นมาตั้งแต่ช่วงหลังทศวรรษ 1960s ในบริบทสังคมยุโรป แต่หลังจากที่สหภาพยุโรปได้ประกาศให้ปี ค.ศ.1996 เป็นปีแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของทวีปยุโรป และตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1990s เป็นต้นไป การเรียนรู้ตลอดชีวิตกลายเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์ใหม่ด้านการศึกษาของทวีปยุโรป มโนทัศน์ว่าด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความสำคัญต่อนโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาลหลายประเทศทั่วโลก เพื่อรองรับสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society) และการแข่งขันในเศรษฐกิจแห่งความรู้ในระดับโลก (global knowledge economy) (Burke and Jackson 2007, 10-11)

Penny Burke และ Sue Jackson (2007) เสนอว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในสถาบันการศึกษา แต่เกิดขึ้นได้ในทุกที่ และผู้เรียนรู้ (learner) จะต้องไขว่คว้าโอกาสต่างๆ ที่จะพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง รวมถึงในสถานที่ทำงาน การเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นความต่อเนื่องกันของการเรียนรู้ทุกรูปแบบที่เราทำได้ ถ้าไม่เริ่มตั้งแต่เกิดจนตาย อย่างน้อยก็จะเริ่มจากก่อนเข้าเรียนจนถึงวัยเกษียณ (หรือบางครั้งเกินกว่านั้น) การเรียนรู้ตลอดชีวิตแตกต่างจากการศึกษาตลอดชีวิต (lifelong education) ซึ่งเป็น มโนทัศน์ที่มีมาก่อน การเปลี่ยนจากแนวพินิจแบบการศึกษาตลอดชีวิตมาเป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเปลี่ยนจุดเน้นจากการศึกษาแบบเป็นทางการมาสู่การเรียนรู้ที่มีหลากหลายรูปแบบ รวมถึงการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน (non-formal

learning) และการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ (informal learning) อีกทั้งเปลี่ยนจุดเน้นจากผู้สอนมาสู่ผู้เรียนรู้ (Burke and Jackson 2007, 10-14) อย่างไรก็ตาม Burke และ Jackson (2007) ได้แย้งว่าความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตถูกสร้างขึ้นภายใต้อุดมการณ์ทุนนิยมเสรีนิยมใหม่ และปัจเจกชนนิยม อีกทั้งมาจากมุมมองและประสบการณ์ของผู้ชายชนชั้นกลาง ผิวขาว ทำให้ละเลยประเด็นความไม่เท่าเทียม ทางสังคมที่วางอยู่บนฐานเพศภาวะ ชนชั้น เชื้อชาติ/ชาติพันธุ์ ความเป็นพลเมือง ฯลฯ ดังนั้นการศึกษาประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะต้องพิจารณาความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดต่างๆ ที่ส่งผลต่อการสร้างความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งปรากฏทั้งในนโยบายและการปฏิบัติ

Camila Persico (2014) มองว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะต้องพยายามสร้างคุณค่าให้กับรูปแบบการเรียนรู้ใหม่ๆ และส่งเสริมองค์การด้านการศึกษา ที่จะใช้ประโยชน์จากศักยภาพทุกด้านของมนุษย์และสร้างสังคมซึ่งอยู่ร่วมกันได้สร้างการยังคุณค่าประโยชน์และการพัฒนา ที่ไม่ได้มาจากมุมมองการพัฒนาทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ต้องมาจากมุมมองการมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาตนเอง และการรวมการมีส่วนร่วมทางสังคมของทุกกลุ่ม (social inclusion) ในการกำหนดนโยบายเกี่ยวกับการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งจะต้องใช้แนวคิดเรื่องโอกาสที่เท่าเทียมกันทางเพศภาวะ จะต้องมีความหมายเพื่อเปลี่ยนแปลงภาพเหมารวมทางเพศภาวะแบบดั้งเดิม การเพิ่มสัดส่วนของผู้หญิงในตำแหน่งบริหาร และสร้างสมดุลระหว่างบทบาทดังกล่าว กับการเลี้ยงดูเด็กและการดูแลซึ่งมีความสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคม ส่วนในระดับผู้เรียนรู้ จำเป็นจะต้องให้ผู้เรียนรู้ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้ รวมถึงค้นหาว่าความหมายของผู้เรียนรู้ตลอดชีวิตคืออะไร ความแตกต่างด้านโอกาสอันเนื่องมาจากเพศภาวะและชนชั้นทางสังคมจะต้องได้รับการแก้ไข โดยตระหนักว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีบทบาทสำคัญในเรื่องนี้ ดังนั้น สิ่งสำคัญก็คือ ทั้งผู้หญิงและผู้ชายจะได้อภิปรายถึงศักยภาพและทักษะของตนเองเพื่อมีส่วนร่วมในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่มีความเท่าเทียม เป็นธรรม และยั่งยืน

นอกจากนี้ งานศึกษาหลายชิ้นแสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความเกี่ยวข้องกับการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ เนื่องจากมโนทัศน์การยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุเป็นมโนทัศน์ที่ถูกนำมาใช้ในการอธิบายความหมายและบทบาทของผู้สูงอายุในสังคมสมัยใหม่มาจนถึงปัจจุบัน Premchand Dommaraju และ Shawn Wong (2021) อธิบายว่าการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุมีความหมายครอบคลุมกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้สูงอายุเข้าไปมีส่วนร่วม รวมถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งทางการและไม่เป็นทางการ และการดูแลรูปแบบต่างๆ การยังคุณค่าประโยชน์ยังเกี่ยวข้องกับ

การมีภาวะสูงวัยที่ดีผ่านการสร้างโอกาสที่เหมาะสมให้กับผู้สูงอายุ ดังนั้นมโนทัศน์นี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมและสร้างโอกาสในการจ้างงาน ส่งเสริมการมีชีวิตที่มีสุขภาพดีและความกระตือรือร้น ลดอุปสรรคในการเข้าถึงการมีส่วนร่วมกับชุมชน และการเรียนรู้ตลอดชีวิต และสนับสนุนการให้การดูแลที่เหมาะสมให้กับผู้สูงอายุ ในขณะเดียวกัน ก็ช่วยลดการเสื่อมถอยด้านความสามารถในการทำงานของผู้สูงอายุได้ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่สร้างการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุก็แตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ขึ้นอยู่กับลักษณะของกิจกรรม บรรทัดฐานทางสังคมและวัฒนธรรม ระบบสวัสดิการ ข้อจำกัดเชิงโครงสร้าง และโอกาสต่าง ๆ ที่มีอยู่

งานศึกษาของ Thang, Lim และ Tan (2018) ศึกษาประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุยุค Baby-Boom ในประเทศสิงคโปร์ โดยมองว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นกิจกรรมที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ ซึ่งกลุ่มเป้าหมายเป็นผู้สูงอายุที่มีอายุระหว่าง 60-65 ปี การศึกษานี้ พบว่า ผู้สูงอายุมองว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเชื่อมโยงกับมโนทัศน์การยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ และความหมายของการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุจะแสดงออกผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิต นอกจากนี้ การศึกษานี้ยังเน้นว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นสุขภาวะที่เพิ่มการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ ข้อโต้แย้งสำคัญของงานศึกษานี้คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ได้เป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งของการสร้างภาวะการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุเท่านั้น แต่เป็นปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ช่วยเพิ่มภาวะการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุ ซึ่งส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและทางสังคม การดูแลตัวเอง และการพึ่งพาตัวเองมากขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุได้ตระหนักถึงศักยภาพ คุณค่า ศักดิ์ศรี และใช้ชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข ดังนั้น การศึกษานี้จึงทำให้ต้องมีการหันกลับมาทบทวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตในฐานะ องค์ประกอบของการเพิ่มการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุในช่วงบั้นปลายชีวิตด้วย

ส่วนงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุในสังคมไทย เริ่มปรากฏเพิ่มมากขึ้น ตั้งแต่ทศวรรษ 2550 อาทิ อาชัญญา และคณะ (2554) ซึ่งเน้นศึกษาสภาพการจัดการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ ความต้องการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ และแนวโน้มการจัดการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุไทยในอนาคต งานศึกษานี้ พบว่า สภาพการจัดการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่จัดขึ้นให้กับผู้สูงอายุ 60-64 ปี โดยเน้นเรื่องการดูแลสุขภาพ และผู้จัดการศึกษาและผู้สอน คือ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ส่วนความต้องการการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุมากที่สุด คือ เรื่องการดูแลสุขภาพ

และแนวโน้มการจัดการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุไทยมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้สูงอายุมีร่างกายสมบูรณ์และสุขภาพดี เพื่อให้ผู้สูงอายุมีสัมพันธภาพที่ดีกับครอบครัว และสามารถปรับตัวเข้ากับชุมชน สังคม และเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมได้

งานศึกษาของมาลี ไชยเสนา และพจน์ ไชยเสนา (2561) ซึ่งเกี่ยวข้องกับแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เสนอว่าควรมีแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในหลายด้าน ได้แก่ (1) ด้านสุขภาพกาย เน้นการเรียนรู้เรื่องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วยสื่อออนไลน์ และการดูแลสุขภาพตนเองด้วยแพทย์ทางเลือก (2) ด้านจิตใจ เน้นการพักผ่อนหย่อนใจ คลายเหงา แก่เบื้อ (3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ควรจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุ ส่งเสริมการสร้างภาคีเครือข่ายและแกนนำผู้สูงอายุ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในชุมชน และ (4) ด้านเศรษฐกิจ และรายได้ ควรจัดให้มีการเรียนรู้เรื่องสวัสดิการและสิทธิประโยชน์ของผู้สูงอายุ กองทุนผู้สูงอายุและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การเรียนรู้หลักสูตรประกอบอาชีพระยะสั้นหรือการเรียนรู้เพื่อเสริมรายได้ให้กับผู้สูงอายุตามความสนใจ โดยใช้ทรัพยากรที่มีในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์

คันสนีย์ จันทรอานุภาพ และจ๋านงค์ แรกพิณิจ (2561) เสนอว่าผู้สูงอายุมีศักยภาพสำหรับกิจกรรมที่ยังคุณประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม โดยผู้สูงอายุได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนทั้งกิจกรรมเชิงธุรกิจ ได้แก่ กิจกรรมเกี่ยวกับประมงชายฝั่ง การผลิตและจำหน่ายสินค้าชุมชน และการท่องเที่ยวชุมชน และกิจกรรมบริการ ได้แก่ กิจกรรมบริการเพื่อครอบครัว สังคม และศาสนา ส่วนการศึกษาของ Archanya Ratana-Ubol (2021) ก็มีข้อเสนอที่คล้ายกันว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อผู้สูงอายุ ครอบครัว ชุมชน และสังคม สังคมและชุมชนควรจะมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสุขภาวะของผู้สูงอายุโดยสนับสนุนความต้องการของผู้สูงอายุ ลดการพึ่งพาบทบาทรัฐในการสร้างสุขภาวะของผู้สูงอายุ และสร้างพื้นที่พิเศษและสาธารณูปโภคเพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนทุกวัย ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ, มุhammad สาแลบิง, และคันสนีย์ จันทรอานุภาพ (2562) เสนอว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้สูงอายุในตำบลตันหยงโปสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขใหม่ ๆ ของชีวิตและสังคม นอกจากความรู้ที่สั่งสมมานานจากรุ่นสู่รุ่นแล้ว ผู้สูงอายุยังเรียนรู้เพิ่มเติม เช่น การจัดท่องเที่ยว โดยชุมชนและการประกอบการชุมชน เป้าหมายสำคัญ คือเพื่อความเป็นอยู่อย่างยั่งยืนและการพึ่งพิง

ตนเองได้ ผู้สูงอายุได้ใช้ความรู้ ภูมิปัญญา ประสบการณ์ และทักษะ ในกิจกรรมที่ยังคุณประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น งานศึกษานี้จะมองการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอ ในฐานะการเรียนรู้ที่มีความหลากหลาย ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ซึ่งมีความแตกต่างกันบนฐานเพศภาวะ ชนชั้น ชาติพันธุ์ฯ โดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุ เป็นการเรียนรู้ที่จะสร้างอัตลักษณ์ เป็นการเรียนรู้ที่จะทำหน้าที่หรือบทบาท และเป็นการเรียนรู้ที่จะเรียนรู้ต่อไปเพื่อให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม การเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุเกิดขึ้นในบริบทเฉพาะและหลากหลาย แต่การเข้าถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตเกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมทางสังคม ขณะเดียวกัน การเรียนรู้ตลอดชีวิตก็สามารถเป็นแนวทางในการยังคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุปกากะญอ

3. วิธีการศึกษา

การศึกษานี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่มุ่งเน้นศึกษารูปแบบของการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอ ในฐานะเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดการยังคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุ โดยวิเคราะห์ประสบการณ์การเรียนรู้ การให้ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต และแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอ วิธีการเก็บข้อมูล ได้แก่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม โดยอาศัยความช่วยเหลือจากกลุ่ม เนื่องจากผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่สามารถสื่อสารภาษาไทยได้

การศึกษานี้เลือกชุมชนปกากะญอเป็นกรณีศึกษา นั่นคือ บ้านห้วยอีค่าง ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีเหตุผลดังนี้ 1) ในหมู่บ้านห้วยอีค่างมีประชากรผู้สูงอายุช่วงอายุประมาณ 60 ปีขึ้นไป ทั้งหมดจำนวน 66 คน คิดเป็นประมาณร้อยละ 12 ของจำนวนประชากรในหมู่บ้านทั้งหมด 599 คน (ผู้ใหญ่บ้านห้วยอีค่าง, สัมภาษณ์, 27 ธันวาคม 2567) และอัตราส่วนของผู้สูงอายุต่อประชากรทั้งหมดมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ซึ่งถือว่าเป็นสังคมผู้สูงอายุ 2) เป็นหมู่บ้านที่เคยไปทำงานวิจัยเกี่ยวกับบทบาทผู้หญิงกับการส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพแบบองค์รวม ทำให้พบว่าผู้สูงอายุในหมู่บ้านนี้ต้องการพื้นที่และโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมถึงการรวม

กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนให้เข้มแข็ง และ 3) ในหมู่บ้านนี้มีการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุแบบไม่เป็นทางการ และมีแกนนำผู้สูงอายุที่มีความกระตือรือร้นในการทำงานด้านผู้สูงอายุ โดยได้รับการสนับสนุนจากแกนนำกลุ่มสตรี ผู้นำชุมชน และผู้ใหญ่บ้าน ชุมชนนี้จึงมีศักยภาพที่จะส่งเสริมให้เกิดการสร้างเครือข่ายและแกนนำของผู้สูงอายุปกากะญอเพื่อขับเคลื่อนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอ

กลุ่มผู้เข้าร่วมการวิจัยหลัก คือ ผู้สูงอายุปกากะญอ จำนวน 24 คน คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 36 ของประชากรผู้สูงอายุในหมู่บ้านห้วยอีค่าง ประกอบด้วยทั้งหญิงและชาย อายุระหว่าง 60-85 ปี ซึ่งเป็นทั้งผู้สูงอายุที่พึ่งพาตัวเองได้ และที่พึ่งพาตัวเองไม่ได้ และกลุ่มเป้าหมายสำหรับการสนทนากลุ่ม จำนวน 3 ครั้ง ครั้งละ 20 - 30 คน ได้แก่ ผู้สูงอายุ ทั้งหญิงและชาย ทั้งที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และไม่ได้เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ซึ่งแบ่งออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้ ประสิทธิภาพการเรียนรู้ ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต ความต้องการ และแนวทางส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ และในการเขียนจะใช้นามสมมติทั้งหมด เพื่อปกป้องและรักษาสิทธิความเป็นส่วนตัวของผู้เข้าร่วมการวิจัย

4. บทบาทและพื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจ

หมู่บ้านห้วยอีค่าง ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนปกากะญอที่อยู่อาศัยมานานกว่า 400 ปี หมู่บ้านตั้งอยู่ในหุบเขา ซึ่งโอบล้อมด้วยพื้นที่ป่าและภูเขาสูง ห่างไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ 70 กว่ากิโลเมตร ในหมู่บ้านห้วยอีค่าง มีประชากรผู้สูงอายุช่วงอายุประมาณ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็น ร้อยละ 12 ของจำนวนประชากรในหมู่บ้าน ชุมชนปกากะญอแห่งนี้จึงเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแล้ว และผู้สูงอายุถือเป็นประชากรกลุ่มเปราะบางในชุมชน ทั้งในมิติสุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ เนื่องจากได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม ทำให้บทบาทและการมีส่วนร่วมทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้สูงอายุลดน้อยลงและไม่ได้ถูกให้ความสำคัญ โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุที่มีปัญหาด้านสุขภาพและกลุ่มที่มีภาระงานดูแลในครอบครัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุผู้หญิง ที่ยังต้องทำหน้าที่ในการดูแลสมาชิกในครอบครัวที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ เช่น สามีที่มีความพิการ หลานที่เป็นเด็กเล็ก

ในวัฒนธรรมปากาเกอญอ ผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับวิถีชีวิต การทำมาหากิน ประเพณีพิธีกรรม และความคิดความเชื่อให้กับลูกหลาน ดังบทาที่ว่า “ผู้สูงอายุเหลือแค่หนึ่งกำมือ ถ้าเราสืบทอดความรู้ของผู้สูงอายุ เราจะสามารถต่อสู้ได้ อยู่รอดได้ในอนาคต” หรือ “ถ้าไม่มีผู้สูงอายุสอนแล้ว จะไม่มีความอุดมสมบูรณ์ ไม่มีความมั่นคงเหมือนนกเงือกเลอเกอเพอ (นกกระจาบที่สร้างรังห้อยลงมาจากต้นไม้)” (การสนทนาแบบกลุ่มเกี่ยวกับบทา เบละ และผู้สูงอายุ, 20 พฤษภาคม 2567) บทาเหล่านี้สะท้อนคุณค่าและบทบาทของผู้สูงอายุปากาเกอญอ โดยเฉพาะ องค์ความรู้ของผู้สูงอายุ ที่ไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่ช่วยดำรงอัตลักษณ์และวัฒนธรรมปากาเกอญอ แต่ยังเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะสร้างความยั่งยืนในการดำรงชีพได้ ขณะเดียวกันการมีพื้นที่และบทบาทเช่นนี้ก็มีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับผู้สูงอายุในฐานะ การเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ ส่วนพื้นที่ในการถ่ายทอดองค์ความรู้หรือพื้นที่ในการเรียนรู้ นั้น มีความหลากหลาย ทั้งในพื้นที่ครัวเรือน พื้นที่ชุมชน พื้นที่ป่า และพื้นที่ไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งของผู้สูงอายุในการถ่ายทอดองค์ความรู้ดั้งเดิมของผู้สูงอายุให้กับเด็กและเยาวชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพิธีกรรมบางอย่าง เมล็ดพันธุ์ บทานิทาน การทำไร่

เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป มีความทันสมัย และการพัฒนาด้านเทคโนโลยีต่างๆ ทำให้คุณค่าและบทบาทของผู้สูงอายุปากาเกอญอลดลง ส่งผลให้พื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุลดลงไปด้วย เนื่องจากองค์ความรู้ดั้งเดิมได้รับความสนใจและถูกให้ความสำคัญลดลง รวมถึงพื้นที่การเรียนรู้ของคนรุ่นใหม่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต ซึ่งเด็กและเยาวชนเคยมีพื้นที่การเรียนรู้ในครอบครัว ชุมชน ป่า และไร่หมุนเวียน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเทคโนโลยี ทำให้พื้นที่การเรียนรู้ส่วนใหญ่ของเด็กและเยาวชนไปอยู่ในโรงเรียน และในโทรศัพท์มือถือ ผู้สูงอายุส่วนใหญ่จึงรู้สึกกังวลใจที่คนรุ่นใหม่ไม่เรียนรู้และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การจักสาน การทำไร่หมุนเวียน การเก็บเมล็ดพันธุ์ พิธีกรรมต่างๆ รวมถึง “ธา” หรือลำนํ้าปากาเกอญอ และหวังใยว่าสิ่งเหล่านี้จะหายไปในอนาคต ดังที่ผู้สูงอายุชายคนหนึ่งเล่าว่า

“จักสานนี้เราทำได้ แต่ตอนนี้คือลูกหลานนี้ให้มาดูเราสาน ก็ไม่มาดู แค่จกตอก เขาก็ทำไม่ได้ ดูแล้วก็ไม่ง่ายเลย เราก็มีความกังวลว่าถ้าเราไม่อยู่แล้วคงไม่มีใครทำกันแล้วเด็กสมัยนี้” หรือตัวอย่างผู้สูงอายุหญิงคนหนึ่งกล่าวว่า “ปัญหาที่มีเป็นข้อกังวลว่าการอีธาจะไม่มีคนมาสานต่อ ไม่มีใครเอา แล้วถ้าฉันตายจะอย่างไรล่ะ คงไม่มีการอีธาให้แล้วมั้ง ลูกหลานก็ไม่สนใจสักคนแล้ว ทำไม่เป็น

กันสักคน” (การสนทนาแบบกลุ่มประเด็นสถานการณ์ผู้สูงอายุเกี่ยวกับการยังคุณค่าประโยชน์และการเรียนรู้ตลอดชีวิต, 31 มีนาคม 2567)

นอกจากนี้ เมื่อวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเปลี่ยนเป็นการปลูกพืชเชิงพาณิชย์ คนในชุมชนก็หันไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายให้กับตลาด เช่น พืชผัก ดอกไม้เมืองหนาว หรือผลไม้เมืองหนาว และทำให้การทำไร่หมุนเวียนเริ่มลดลง โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นหลัง ดังนั้น จึงมีเฉพาะผู้สูงอายุเพียงไม่กี่คนที่ยังทำไร่หมุนเวียน เนื่องจาก การทำไร่หมุนเวียน เป็นงานหนัก และต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ต้องอาศัยการลงแขกช่วยกัน ในชุมชน หรือเครือญาติ ขณะที่คนรุ่นหลังหันไปปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำให้ไม่ค่อยมีเวลาในการทำ ไร่หมุนเวียน และที่สำคัญผลผลิตจากไร่หมุนเวียนไม่สามารถขายให้กับตลาดเช่นเดียวกันกับ พืชเชิงพาณิชย์ เมื่อไร่หมุนเวียนเป็นอีกพื้นที่หนึ่งในการเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ ดั้งเดิมระหว่างผู้สูงอายุและเด็กรุ่นใหม่ และพื้นที่นี้เริ่มลดลงไปเรื่อย ๆ จึงส่งผลให้พื้นที่ ทางสังคมของผู้สูงอายุลดลงไปด้วย และองค์ความรู้ของผู้สูงอายุหลายอย่างก็เสี่ยงที่จะ หายไปจากชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมปกากะญอ ดังที่ผู้สูงอายุชายคนหนึ่งกล่าวว่า

“ถ้าพูดถึงการถ่ายทอดองค์ความรู้ สิ่งที่เราสืบทอดกันมาที่สุดก็คือเกี่ยวกับการ ทำมาหากิน เรื่องอาหาร กลัวว่าคนจะไม่ฟังกันแล้วจะไม่ทำกันแล้ว คือตอนนี้ เรายังทำไร่หมุนเวียนอยู่เพราะหวังว่าจะมีคนทำแล้ว ถ้าไม่มีคนทำเมล็ดพันธุ์ ของเราก็จะหายไป วัฒนธรรม ความเชื่อของเราก็จะหาย” (การประชุม ถอดบทเรียนการศึกษาฐานอำเภอกัลยาณิวัฒนา, 31 พฤษภาคม 2567)

ยิ่งไปกว่านั้น ยังพบว่าผู้สูงอายุในชุมชนยังขาดพื้นที่ในการรวมกลุ่มเพื่อพบปะ พูดคุย และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความรู้ต่าง ๆ เนื่องจากไม่ได้รับการส่งเสริมและสนับสนุน จากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่อย่างจริงจังและสม่ำเสมอ เพราะความยากลำบากในการ เดินทาง การเข้าไม่ถึงข้อมูลข่าวสาร และปัญหาด้านการสื่อสารภาษาไทย ส่งผลให้ ผู้สูงอายุขาดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง ทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมถึงขาดการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ภายใน กลุ่มผู้สูงอายุปกากะญอ ในพื้นที่ตำบลเดียวกันเพื่อขับเคลื่อนการทำงานของผู้สูงอายุ ปกากะญอให้เข้มแข็ง ดังที่ผู้สูงอายุคนหนึ่ง กล่าวว่า “อยากให้มีการจัดกิจกรรมให้ ผู้สูงอายุอย่างต่อเนื่อง ผู้สูงอายุจะได้มีพื้นที่มาพบปะคุยกันได้มากขึ้น” (การสนทนากลุ่ม ประเด็นสถานการณ์ผู้สูงอายุเกี่ยวกับการยังคุณค่าประโยชน์และการเรียนรู้ตลอดชีวิต, 31 มีนาคม 2567)

จะเห็นได้ว่า บทบาทและพื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุในชุมชนปกากะญอ เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการดำรงรักษาอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนการสร้าง อัตลักษณ์ให้กับผู้สูงอายุ ในฐานะ “ผู้รู้” และ “ผู้ถ่ายทอดความรู้” ดังนั้นเมื่อเกิดการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ บทบาทและพื้นที่ทางสังคมของผู้สูงอายุในการ เรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้จึงได้รับผลกระทบ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่ผู้สูงอายุ ให้ความสำคัญ ดังนั้นผู้สูงอายุจึงมีความต้องการพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างคุณค่าและ บทบาทของตนเอง เช่น โรงเรียนผู้สูงอายุ

5. ประสบการณ์ในการเรียนรู้ของคนปกากะญอ:

ความไม่เท่าเทียมด้านโอกาสทางการศึกษาระดับชาติพันธุ์ และเพศภาวะ

จากการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุ ทั้งหญิงและชาย ในบ้านห้วยอีค่าง พบว่าผู้สูงอายุ ตั้งแต่อายุ 60 ปีขึ้นไปไม่เคยมีโอกาสเข้าเรียนในระบบการศึกษาแบบทางการ ด้วยสมัยก่อน ไม่มีถนนหนทางเข้าถึงหมู่บ้าน ทำให้การพัฒนาต่างๆ ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ยังเข้าไม่ถึงชุมชนบนดอยสูง เช่น การศึกษาในระบบ การบริการสุขภาพ การประกอบอาชีพ ส่งผลให้ผู้สูงอายุในชุมชนไม่สามารถสื่อสารภาษาไทยได้ อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุผู้ชาย บางคนสามารถพูด “คำเมือง” หรือภาษาท้องถิ่นของภาคเหนือได้ เพราะได้มีการติดต่о ค้าขายกับคนจากชุมชนพื้นราบมานานแล้ว ตั้งแต่ยังไม่มีรถติดถนนผ่านหมู่บ้าน เช่น การค้าขายของป่า การค้าขายวัว-ควาย ส่วนการเดินทางไปมาค้าขายกันจะใช้การเดินทาง ฝ่าป่าเขา และลำห้วย ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินทางนานเป็นวัน ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ ทำให้คนในชุมชนต้องพึ่งพาตนเองและองค์ความรู้ดั้งเดิมเพื่อการดำรงชีพ และมีการ กำหนดการเรียนรู้ระหว่างหญิง-ชายบนฐานการแบ่งงานกันทำทางเพศภาวะ

5.1 “ก็เรียนรู้จากผู้ใหญ่”: การเรียนรู้ในวัยเด็ก

การเรียนรู้ในอดีตนั้น ผู้สูงอายุเล่าว่าในวัยเด็กได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ในการใช้ชีวิต และการทำมาหากินจากการบอกสอนของพ่อแม่ หรือผู้ใหญ่ในครอบครัวและในชุมชน รวมถึงการเรียนรู้ผ่านการลงมือทำด้วยตัวเอง และการฝึกฝนจนเกิดความรู้และทักษะ เช่น การทำไถนา การทอผ้า การจักสาน และการสร้างบ้าน ส่วนเรื่องประเพณี พิธีกรรม “บทา” ตัวหนังสือปกากะญอ และการรักษาความเจ็บป่วยด้วยคาถา จะต้องได้รับการ ถ่ายทอดความรู้จาก “ผู้รู้” ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุในชุมชน

การเรียนรู้ของคนปกาก่อญอในอดีตจึงเริ่มจากในครอบครัว และผู้สูงอายุ มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน การทำไร่หมุนเวียน ความคิดความเชื่อ นิทาน พิธีกรรมในครอบครัว เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การเลี้ยงผี และการดูแลสุขภาพของสมาชิกในครอบครัวเบื้องต้น ด้วยบทบาททางเพศภาวะ เด็กหญิงและเด็กชายส่วนใหญ่มักจะถูกหล่อหลอมและเรียนรู้บทบาทและหน้าที่ ในครอบครัวที่แตกต่างกัน ดังที่ปากีแม อายุ 64 ปีเล่าว่า

“ก็เรียนรู้จากผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่มีการเก็บรักษา (เมล็ดพันธุ์-ผู้วิจัย) กันมายังไง ลูกหลานก็จะทำตามแบบนั้น ก็เป็นการทำตามผู้ใหญ่จากรุ่นสู่รุ่นต่อ ๆ กันมา เราไม่ทำให้เมล็ดพันธุ์ขาดช่วง สูญหาย ต้องเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ เมื่อถึงฤดูกาล เพาะปลูกในฤดูฝนเราต้องปลูกใหม่ทุกปี จากนั้นผักที่เราปลูกไว้เราจะไม่กิน จนหมด เราจะเหลือไว้ส่วนหนึ่งเพื่อเอาไว้เก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์ เราก็จะมีการทำวนไปแบบนี้” (ปากีแม (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2567)

หรือตัวอย่างประสบการณ์การเรียนรู้การสร้างบ้านของลุงพาเซ อายุ 65 ปี ซึ่งเล่าให้ฟังว่า

“เห็นคนอื่นทำยังไงเราก็ทำตาม เราก็ทำกับคนอื่นด้วย เราคิดออกแบบเอง แล้วให้คนอื่นช่วยทำให้บ้าง อย่างงานไม้ต่าง ๆ เราก็หาเองทำเองส่วนหนึ่ง ได้เรียนรู้อยู่นะ แต่มันก็ได้เรียนรู้มาตั้งแต่เด็กแล้ว โตขึ้นมันก็ทำได้เองเลย อย่างไม้ฟ้านพวกนี้ก็เป็นคนเลื่อยเอง แล้วก็มี เอามื้อกัน ไร่หมดเลย เสาบ้านนี้เราก็เป็นคนหาเองทำเอง แต่การเอามาประกอบเป็นบ้านนั้น เราต้องหาคนมาประกอบบ้าง เอามื้อกันบ้าง” (ลุงพาเซ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2567)

หรือดังที่ลุงบุญแฮ วัย 67 ปี เล่าประสบการณ์ให้ฟังว่า

“เราก็อยู่กันแบบดั้งเดิมอย่างนั้น คนสมัยก่อนเราเขาทำกันมายังไงเราก็ทำตามเขา เพี้ยวถางไร่ เผาไร่ หาอาหาร อยู่กินกันแบบนั้นแหละ เพราะว่าสมัยนั้นไม่ใช่ว่าจะมีเงินมีทองกัน ถนนหนทางก็ไม่มี รถก็ไม่มี” (ลุงบุญแฮ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2567)

5.2 บทบาททางเพศภาวะกับการเรียนรู้

ด้วยบทบาททางเพศภาวะ ที่กำหนดให้งานบ้านและงานดูแลเป็นหน้าที่หลักของเด็กหญิง ทำให้เด็กหญิงมีโอกาสได้เรียนรู้เรื่องต่างๆ น้อยกว่าเด็กชาย ดังเช่นที่ ป้าพะปือ อายุ 68 ปี ซึ่งเป็นลูกสาวคนเดียวท่ามกลางพี่น้องผู้ชายหลายคน เล่าว่า

“ผู้ชายได้เรียนเยอะกว่า ผู้ชายไม่เหมือนตอนนี่ เมื่อก่อนผู้ชายไม่ต้องหาพิน หน้าที่ของผู้หญิงหมดเลย ผู้ชายไม่ต้องตำข้าว หาพิน บางคนก็ไปตักน้ำบ่าง พี่น้องฉันไม่มีใครทำเลย ฉันไปแบกเส้-บอ-เบะ (เปลือกไม้ที่กินกับหมาก) กลับมาก็ต้องไปตักน้ำ เสร็จแล้วถึงจะได้พัก สักพักก็ต้องไปตำข้าวต่อ” (ป้าพะปือ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2567)

สอดคล้องกับประสบการณ์ในวัยเด็กของป้าพอนอมนู วัย 63 ปี ซึ่งภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านแม่แฮ ป้าพอนอมนูเล่าว่าที่หมู่บ้านแม่แฮมีคนมาสอนหนังสือให้เด็กบนดอย แต่ป้าไม่ได้ไปเรียน เพราะต้องเลี้ยงน้อง ขณะที่พี่น้องผู้ชายได้ไปเรียนหนังสือ

“พี่ น้อง ได้เรียน ผู้ชายได้เรียน แต่ฉันต้องเลี้ยงน้อง มีพี่น้อง 8 คน ผู้หญิง 3 คน ผู้ชาย 5 คนเนาะ น้องได้เรียน พี่ชายก็ได้เรียน แต่ฉันไม่ได้เรียน (...) เมื่อก่อนต่างกันมาก ผู้หญิงกินข้าวตอนทำงานเสร็จ กินทีหลัง (ผู้ชาย-ผู้วิจัย) ไม่เหมือนตอนนี่” (ป้าพอนอมนู (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2567)

ในความคิดของคนปกากะญอสมัยนั้นเชื่อว่าต่อไปผู้ชายจะต้องออกไปข้างนอก ไปในเมืองเพื่อติดต่อสื่อสารกับคนภายนอก และต้องเป็นผู้นำครอบครัว จึงจำเป็นต้องรู้หนังสือ ขณะที่ผู้หญิงต้องอยู่บ้าน ดูแลครอบครัวและสัตว์เลี้ยง จึงไม่จำเป็นต้องเรียนหนังสือเหมือนผู้ชาย

นอกจากนี้ การเข้าถึงความรู้ที่แตกต่างกันระหว่างหญิง-ชาย ก็ส่งผลต่อตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของผู้หญิงและผู้ชายที่ต่างกันด้วย ในอดีตผู้ชายจะมีสถานะที่สูงกว่าผู้หญิง เพราะผู้ชายมีบทบาทเป็นผู้นำครอบครัว ผู้นำชุมชน และผู้นำด้านพิธีกรรม ดังที่ลุงแคว่พอ อายุ 74 ปีเล่าว่า “สมัยก่อนถ้าเป็นผู้ชายก็คือมีการให้ความสำคัญไม่เท่ากันนะ มีการบอกว่าเพราะผู้ชายเป็นผู้ชาย ถ้าพูดอะไรคนเขาก็จะให้ความเคารพมากกว่า เถ้านั้นแหละ” (ลุงแคว่พอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 16 มีนาคม 2567) สอดคล้องกับที่ผู้สูงอายุหญิงหลายคนกล่าวว่าสมัยก่อน คนปกากะญอจะให้เกียรติผู้ชายมากกว่าผู้หญิง เวลาทำงาน หรือมี “การเอามื้อกัน” จะต้องให้ผู้ชายกินข้าวก่อน แล้วผู้หญิง

ค่อยกินทีหลัง ยิ่งไปกว่านั้น จากการสนทนากลุ่มครั้งที่ 1 ในวันที่ 31 มีนาคม 2567 ผู้สูงอายุหญิงทุกคนจะประเมินระดับความรู้ของตนเองว่ามีน้อยกว่าผู้ชาย แม้ว่าพวกเขาหลายคนจะเป็นกำลังหลักในการดูแลครอบครัว และทำงานหาเลี้ยงครอบครัว ตั้งแต่วัยเด็กมาจนถึงวัยผู้ใหญ่ โดยเฉพาะ กรณีที่ในครอบครัวไม่มีพ่อเป็นผู้นำครอบครัว

อย่างไรก็ตาม บทบาทของผู้หญิงและผู้ชายที่ถูกกำหนดโดยเพศภาวะ ก็สามารถปรับเปลี่ยนได้ในกรณีที่ไม่มีพ่อ หรือ แม่ เป็นผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำงานต่างๆ ให้กับลูกๆ ในกรณีที่ครอบครัว ไม่มีพ่อเป็นผู้นำครอบครัว เพราะเสียชีวิต หรือ ดิฉันจนไม่สามารถทำงานเลี้ยงดูครอบครัวได้ แม่และ/หรือลูกสาวก็สามารถทำงานบางอย่างที่ถือว่าเป็นงานของผู้ชายได้ เช่น ไถนา เปลี่ยนหลังคาบ้าน จักสาน ตัวอย่าง ป่ากิแม ที่พ่อเสียชีวิตตั้งแต่เด็กต้องช่วยแม่ทำนา ขุดหลุม ถางไร่ เพราะมีแต่พี่น้องผู้หญิง เช่นเดียวกับกรณีของป่าติโมลา ก็ต้องทำงานหนัก และทำงานของผู้ชาย เช่น จุงควาย ไถนา เปลี่ยนหลังคาบ้าน ขณะที่ในครอบครัวที่ไม่มีพ่อ อย่างกรณีของลุงป้อแค ที่พ่อเสียชีวิต ก็ได้เรียนรู้วิธีการจักสานจากแม่ และผู้ใหญ่คนอื่นๆ หรือกรณีของลุงสำโกะ ซึ่งเป็นลูกชายคนโต ก็ได้เรียนรู้เรื่องการทำไร่หมุนเวียน อาหาร และเมล็ดพันธุ์จากแม่ เพราะต้องไปช่วยแม่ทำไร่ เนื่องจากน้องๆ ยังเล็กอยู่

นอกจากนี้ ในสมัยนั้นจะมีการสอน “ตัวลีว” หรือ ตัวหนังสือปกากะญอ ให้กับเด็กและเยาวชนที่สนใจ แต่ก็ต้องไปเรียนรู้เองในโอกาสต่างๆ ที่จะได้ไปเจอคนที่มีความรู้เรื่องนี้ เช่น การไปทำงานช่วยเหลือกันไนไร่โนนา เยาวชนก็จะไปสอบถามและฝึกเขียนในช่วงพักกลางวัน ส่วนใหญ่ผู้ที่มีความรู้ “ตัวลีว” จะเป็นผู้ชาย เพราะผู้ชายต้องใช้ในการเขียนจดหมายเพื่อจีบสาว และใช้ในการบันทึกบทา ส่วนใหญ่ผู้หญิงจะอ่าน “ตัวลีว” แต่เขียนไม่ได้ และองค์ความรู้ของปกากะญอที่สำคัญอีกอย่างคือ บทา ซึ่งถือเป็นแหล่งรวบรวมประวัติศาสตร์ จาริต ประเพณี พิธีกรรม คำสอน นิทาน และวิถีชีวิตปกากะญอ การเรียนรู้ “บทา” จะเกิดขึ้นในการพบปะกันตามโอกาสต่างๆ และพิธีกรรมต่างๆ เช่น การไปเอามื้อเอววัน งานแต่งงาน งานศพ งานมัดมือ ทำบุญงานไหว้พระธาตุ ในโอกาสเหล่านี้ หนุ่ม-สาวปกากะญอจะไปเรียนรู้การขับร้อง “ธา” กับผู้ใหญ่ และจะมาฝึกฝนหรือถามไถ่กันเองด้วย

อย่างไรก็ตาม ผู้ชายมีโอกาสนำมาเรียนรู้ “ธา” ได้มากกว่าผู้หญิง เพราะตามความเชื่อของคนปกากะญอ เมื่อผู้หญิงแต่งงานแล้วก็จะถูกห้ามไม่ให้ไปขับร้องบทาในงานศพ นอกจากนี้ บทาในงานแต่งงาน และงานมัดมือ ก็เป็นบทาสำหรับผู้ชายเท่านั้น เพราะต้องมีการรินเหล้า-ดื่มเหล้าเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังนั้น พื้นที่ของผู้หญิงในการขับร้องบทา จึงมีน้อยกว่าผู้ชาย

“อย่างงานศพ ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานสามารถไปอื้อฉาเวียนโลงศพได้ แต่ผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว ไปเวียนโลงศพไม่ได้ แต่ไปนั่งข้างๆ ช่วยสอนอื้อฉาให้ผู้หญิงที่ยังไม่แต่งงานได้ ก็เหมือนผู้หญิง ที่แต่งงานแล้วได้ร่วมอื้อฉาด้วย แต่ถ้าไม่มีหญิงสาวมาร่วมพิธีงานศพ ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วก็ไม่สามารถไปร่วมอื้อฉาได้ แล้วผู้หญิงจะสามารถอื้อฉาในงานทำบุญต่างๆ ได้ แต่ถ้าเป็นผู้ชายจะมีพื้นที่ให้อื้อฉามากกว่างานทำบุญ งานมัดมือ งานแต่ง และอย่างงานศพผู้ชายที่แต่งงานแล้วก็ยังสามารถไปร่วมอื้อฉาเวียนโลงศพได้” (ป้าเมอพอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2567)

5.3 ความไม่เท่าเทียมของโอกาสในการพัฒนาตนเองของผู้สูงอายุ ปกากะญอ

“ตอนเด็กๆ นี่ไม่ได้เรียนหนังสือเลย ตั้งแต่เด็กจนโตมานี้โรงเรียนที่มีอยู่ไกล” (ลุงป้อพอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2567) ผู้สูงอายุชาย วัย 71 ปีคนหนึ่งได้เล่าให้ฟังถึงการเข้าไม่ถึงโอกาสทางการศึกษาในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ซึ่งเป็นประสบการณ์ร่วมกับผู้สูงอายุที่เป็นผู้ให้ข้อมูลคนอื่นๆ แม้ว่าใน พ.ศ.2523 กรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) ในขณะนั้น จะได้จัดตั้งศูนย์การศึกษาเพื่อชุมชนในเขตภูเขา (ศศช.) ขึ้นโดยส่งครูอาสา หรือ “ครูดอย” ประมาณ 1-2 คนเข้าไปพักอยู่กับชาวบ้านในชุมชนเพื่อสอนหนังสือให้แก่ผู้ใหญ่ในเวลากลางคืน และสอนเด็กตั้งแต่อนุบาล-ป.6 ในตอนกลางวัน (สำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่, ม.ป.ป.) และในหมู่บ้านห้วยอีค่างก็มี “ครูศึกษาผู้ใหญ่” ขึ้นมาสอนผู้ใหญ่ที่ไม่ได้เรียนหนังสือด้วยเช่นกัน และผู้สูงอายุทั้งหญิงและชาย หลายคน ซึ่งมีทั้งที่ยังเป็นวัยรุ่นน หรือที่แต่งงานแล้ว มาเรียนหนังสือเพราะต้องการ “อ่านออกเขียนได้” เพื่อพัฒนาตนเองให้สอดคล้องกับการพัฒนาของรัฐ ดังที่เจ้าหน้าที่มาบอกว่า “เดี๋ยวนี้คนต้องเรียนหนังสือนะ ต้องอ่านออกเขียนได้ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือว่าผู้ใหญ่” (ลุงป้อพอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 20 พฤษภาคม 2567) แต่การศึกษาผู้ใหญ่ก็ไม่ราบรื่นและไม่ต่อเนื่อง เพราะว่าครูอาสาที่ขึ้นมาสอนในหมู่บ้านมาไม่สม่ำเสมอ บางคนมาไม่กี่ครั้ง ก็หายไป และในที่สุดก็ไม่มี “ครูศึกษาผู้ใหญ่” มาสอนหนังสือชาวบ้านให้ “อ่านออกเขียนได้” เนื่องจากโครงการนี้ไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไปในชุมชนนี้จึงไม่สามารถสื่อสารภาษาไทยได้ แม้แต่ผู้สูงอายุที่สามารถเขียนชื่อ-นามสกุลของตัวเองได้ก็มีจำนวนน้อยมาก ส่งผลให้ผู้สูงอายุในชุมชนถูกจำกัดโอกาสทางการศึกษา โอกาสในการค้นคว้าหาความรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเอง รวมถึงโอกาสในการเข้าถึงงานที่มีความมั่นคง เช่น การเข้ารับราชการ

ประสบการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเหลื่อมล้ำด้านโอกาสทางการศึกษาและการพัฒนาศักยภาพตนเองของผู้สูงอายุปกากะญอ ดังนั้น ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายหลายคน ทั้งหญิงและชาย โดยเฉพาะที่อยู่ในช่วงวัย 60 – 65 ปี ยังมีความต้องการเรียนรู้ภาษาไทย อย่างน้อยในระดับที่สามารถอ่านได้ เพื่อช่วยในการอ่านป้ายจราจร และป้ายบอกทาง ขณะเดินทาง ช่วยในการอ่านฉลากยาและฉลากสินค้า หรืออ่านเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องกับตนเองและครอบครัว รวมถึงสามารถเขียนชื่อ-นามสกุลของตนเองได้ เพื่อลงนามในเอกสารต่างๆ

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาในมิติเพศภาวะ ผู้สูงอายุชายจะมีความสามารถในการสื่อสารภาษาไทยมากกว่าผู้สูงอายุหญิง เนื่องจากบทบาททางเพศภาวะ ซึ่งผู้ชายต้องเดินทางออกไปติดต่อกับบุคคลภายนอก และต้องเป็นผู้นำครอบครัว ทำให้ผู้ชายได้รับโอกาสในการเรียนหนังสือมากกว่าผู้หญิง ดังที่กล่าวมาแล้ว ในหัวข้อ 5.2 ดังนั้น ผู้หญิงปกากะญอจึงเผชิญความเหลื่อมล้ำที่ซับซ้อนมากขึ้น ทั้งบนฐานของความเป็นชาติพันธุ์และเพศภาวะ อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ก็เริ่มเข้าใจปัญหาความเหลื่อมล้ำ ทางชาติพันธุ์และทางเพศภาวะ และคิดว่าการสร้างความร่วมมือระหว่างผู้สูงอายุหญิงและผู้สูงอายุชายในการขับเคลื่อนงานด้านผู้สูงอายุเป็นสิ่งสำคัญ รวมถึงการสร้างโอกาสที่เท่าเทียมกันในการเข้าถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ ซึ่งต้องคำนึงถึงทั้งประสบการณ์ของผู้สูงอายุหญิงและผู้สูงอายุชาย

6. “คำตอบมีในบทรา”:

แนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอ

เมื่อสอบถามผู้สูงอายุที่เป็นผู้ให้ข้อมูลและผู้สูงอายุที่มาเข้าร่วมการสนทนากลุ่มของโครงการวิจัยฯ ว่า “รู้จักโรงเรียนผู้สูงอายุไหม” ผู้สูงอายุเกือบทั้งหมดตอบว่าไม่เคยรู้จักโรงเรียนผู้สูงอายุ² เพราะไม่เคยได้รับข้อมูลเกี่ยวกับโรงเรียนผู้สูงอายุมาก่อน รวมถึงไม่เคยได้ยินแนวคิดเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิต ผู้สูงอายุบางคน ยังเข้าใจว่าโรงเรียนผู้สูงอายุมีลักษณะคล้ายกับโรงเรียนที่เด็กๆ ไปเรียนหนังสือกับครู และคิดว่าถ้าเป็นลักษณะนั้นจะไม่เหมาะสมกับผู้สูงอายุชนเผ่า อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ได้สัมภาษณ์ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายเกี่ยวกับความต้องการในการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ และรูปแบบ

² มีผู้สูงอายุเพียงหนึ่งคนที่ตอบว่าเคยได้ยินว่ามีโรงเรียนผู้สูงอายุในพื้นที่อื่น แต่ไม่รู้ว่าคืออะไร

ของกิจกรรมในโรงเรียนผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุทุกคนตอบว่ามีความต้องการโรงเรียนผู้สูงอายุ ในฐานะพื้นที่สำหรับผู้สูงอายุ เนื่องจากในปัจจุบันพื้นที่ของผู้สูงอายุเริ่มลดลง ส่งผลให้ บทบาทของผู้สูงอายุลดลงตามไปด้วย ดังนั้น โรงเรียนผู้สูงอายุในฐานะพื้นที่ในการส่งเสริม การเรียนรู้ตลอดชีวิต จะทำให้ผู้สูงอายุได้มารวมกลุ่มกัน พูดคุย ขับร้องบทา แลกเปลี่ยน เรียนรู้ด้วยกันในกลุ่มผู้สูงอายุ และได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ปกาเกอญอให้กับเด็กและ เยาวชนที่สนใจ

ด้วยเหตุนี้ ผู้สูงอายุ ทั้งหญิงและชาย ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายจึงได้นำเสนอ แนวคิดเรื่อง “เบลาะ” หรือ ศูนย์การเรียนรู้ของคนปกาเกอญอในอดีต ที่ได้หายไปแล้ว ในชุมชนปกาเกอญอหลายแห่ง รวมถึงชุมชนบ้านห้วยอีค่าง เพื่อเป็นแนวทางในการ จัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปกาเกอญอ เนื่องจากแนวคิดเรื่อง “เบลาะ” มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม วิถีชีวิต และบริบทของผู้สูงอายุปกาเกอญอ เพราะ ผู้สูงอายุปกาเกอญอรูจัก “เบลาะ” ผ่านบท “ธา” ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ของ คนปกาเกอญอ ผู้สูงอายุได้ให้ความหมายของ “เบลาะ” ตามที่กล่าวไว้ใน “ธา” ดังนี้ (1) “เบลาะ” เป็นพื้นที่สำหรับผู้สูงอายุที่จะมาถ่ายทอด รื้อฟื้นองค์ความรู้ เบลาะจึงเป็น ศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้เรื่อง “ธา” เมล็ดพันธุ์ การทำอาชีพ พิธีกรรม ผู้ชายจะมาคุยเรื่องวิถีชีวิต การทำมาหากินให้เด็ก ๆ ฟัง ส่วนผู้หญิงจะมาปักฝ้าย ทอผ้ากัน บางที ผู้ชายก็จะมาจักสาน จักตอก เด็กหญิงที่สนใจจะมาเรียนรู้การปักฝ้าย ทอผ้า เด็กชายที่สนใจจะมาเรียนรู้การจักสาน จักตอก ดังที่ลุงเส่ทอ วัย 75 ปี เล่าว่า

“สมัยก่อนนั้นมีเบลาะ แล้วก็มีในนิทาน แล้วก็มีในบทาด้วย ตอนนั้นเหมือนจะมีอยู่สักที่สองที่อยู่นะ ได้ยินว่าสมัยก่อนมีการสร้าง “เบลาะ” ไว้เพื่อไปทำ กิจกรรมร่วมกัน อย่างไปขึ้นด้าย ไปทอผ้า จักตอก จักสาน ไปอีธา แล้วถ้ามีคนเสียชีวิต เบลาะก็จะเป็นที่ตั้งศพ จะมีการจัดงานศพในเบลาะ จะมีการร้องธา ในเบลาะ เมื่อก่อนจะไม่มีการตั้งศพไว้ที่บ้าน (...) เบลาะจึงเป็นที่เรียนรู้ธาด้วย” (ลุงเส่ทอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2567)

และ (2) “เบลาะ” เป็นสิ่งที่พ่อสร้างไว้ เพื่อให้ลูกหลานได้มาศึกษาเรียนรู้ และมีการเรียนรู้ ที่หลากหลาย ถึง 7 ชั้น แต่การเรียนรู้ก็ถูกแบ่งแยกตามบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงและผู้ชาย ในครอบครัวและชุมชน ดังที่ป้าเมอพอ อายุ 70 ปี เล่าว่า

“เคยได้ยินธาบอกรั้วว่า “เจ้าเบลละนุ้ยใจไกล เจ้าถ่อเต๋อใจโอะเต๋อใจ” (เบลละพีเจ็ดชั้นพีขึ้นหนึ่งชั้นมีอีกหนึ่งชั้น-แปลโดยผู้ถอดเทปสัมภาษณ์) หมายถึง ขึ้นไปถึงชั้นหนึ่งแต่ยังมีอีกชั้นหนึ่ง น่าจะเป็นชั้นๆ เขามี “ธ่าช่อแฮ” “ธ่าช่อแฮ” มีหลายบท มีบทหนึ่งผู้หญิงบอกว่า “เด้าะเบลละโตะเลอะเจ้อะป้า แฮเต๊ะ อ่าโพควาแฮมาเออะเก” (เบลละใหญ่ที่พ่อ มาสร้าง ลูกชายมาสานต่อ-แปลโดยผู้ถอดเทปสัมภาษณ์) เป็นธ่าจบในบทธ่าขึ้นเบลละ ซึ่งเป็นธ่าที่ยาว มีเริ่มต้นและจบที่ธ่าบทนี้ (...) ก็อย่างที่บอกนั่นแหละ ว่าเราไม่ทันคนสมัยก่อน แต่เบลละน่าจะเป็นชั้นๆ ผู้ชายน่าจะเข้าไปใช้พื้นที่เบลละอยู่ชั้นบน จักตอก และจักสาน ส่วนผู้หญิงน่าจะเข้าไปใช้เบลละอยู่ชั้นล่าง ขึ้นด้าย ทอผ้า” (ป้าเมอพอ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2567)

จากตัวอย่าง บท “ธ่า” ที่กล่าวถึง “เบลละ” ชี้ให้เห็นว่า “เบลละ” เป็นทั้งพื้นที่ทำงาน พื้นที่พักผ่อน และพื้นที่เรียนรู้ของคนปกาเกอญอทุกเพศ ทุกวัย ดังนั้น “เบลละ” จึงเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน การสร้างความสามัคคี และการสืบทอดวัฒนธรรมปกาเกอญอในชุมชน

ดังนั้น ผู้สูงอายุ ทั้งหญิงและชาย ในชุมชนจึงต้องการใช้แนวคิดเรื่อง “เบลละ” มาเป็นแนวทางในการกำหนดรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตและการสร้างความหมายให้กับโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปกาเกอญอ เพื่อให้ผู้สูงอายุได้ใช้เป็นพื้นที่ในการพูดคุย ถ่ายทอดความรู้ สร้างความสัมพันธ์ และที่สำคัญเด็กและเยาวชนได้ไปเรียนรู้ที่ “เบลละ” ด้วย โดยมีการตั้งชื่อว่า “เบลละโตะ สะพวี โถ่หล่วยเป” ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “ศูนย์การเรียนรู้ใหญ่เพื่อสุขภาพดี มีชีวิตชีวาเหมือนนกเขาส่งเสียง” ผู้สูงได้อธิบายขยายความว่านี่จะเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่สามารถเรียนรู้ได้หลากหลาย เป็นพื้นที่รวมกลุ่ม แลกเปลี่ยน และถ่ายทอดองค์ความรู้ปกาเกอญอ เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่จะส่งเสริมให้เกิดความรัก ความสามัคคี สุขและมีความสุข การมีสุขภาพกายและใจที่ดี และจะเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่มีชีวิตชีวาสำหรับคนทุกเพศ ทุกวัย (การสนทนาแบบกลุ่ม ครั้งที่ 3, 28 เมษายน 2567)

อย่างไรก็ตาม ผู้สูงอายุมองว่าการนำแนวคิดทางวัฒนธรรมเรื่อง “เบลาเซ” มาใช้ในการออกแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอก็ต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบททางสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงด้วย เพราะถ้าจะนำมาใช้ตามแนวคิดแบบดั้งเดิมอย่างเดียว จะทำให้การเข้าถึงการเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความไม่เท่าเทียมกันได้ เนื่องจากการเรียนรู้แบบดั้งเดิมยังแบ่งแยกตามเพศภาวะ ดังนั้นโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอจะต้องให้ผู้สูงอายุ เด็ก และเยาวชน ทั้งหญิง-ชาย ไปเรียนรู้ร่วมกัน ตามความสนใจของแต่ละคน โดยไม่แบ่งแยกเรื่องเพศภาวะ ยกเว้นเรื่องพิธีกรรมและบทบาทบางอย่างที่ถูกกำหนดให้เป็นบทบาทของผู้ชายเท่านั้น

จากแนวคิดดังกล่าว และการไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับโรงเรียนผู้สูงอายุนบ้านจันทร์ ซึ่งมีคณะกรรมการเป็นผู้สูงอายุปกากะญอ และ “เบลาเซ” ในศูนย์ปกากะญอศึกษา วัดห้วยบง อำเภอภักดีพัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายจึงได้ตัดสินใจรวมกลุ่มกันเพื่อผลักดันให้เกิดการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปกากะญอ บนพื้นที่สูงในตำบลแม่วิน โดยมีเป้าหมายหลัก คือ การอนุรักษ์วัฒนธรรมและองค์ความรู้ของคนปกากะญอ และการสร้างพื้นที่และการสร้างเครือข่ายของผู้สูงอายุ ดังที่มีผู้สูงอายุคนหนึ่งกล่าวว่า

“ถึงเวลาแล้วที่เราต้องกลับมา รื้อฟื้นและกลับมาค้นหากัน กลับมาสร้างเครือข่าย มันเปรียบเสมือนเครือข่ายนกกระยางกับนกกะปูดที่ตามหากันแล้ว เหมือนกับว่าเราต้องค้นหาเครือข่าย ต้องค้นหาพันธมิตรในพื้นที่ต่าง ๆ หลาย ๆ ที่เพื่อที่จะมาศึกษา รื้อฟื้น (วัฒนธรรม-ผู้วิจัย) กันแล้ว” (การประชุมถอดบทเรียนการศึกษาดูงานอำเภอภักดีพัฒนา, 31 พฤษภาคม 2567)

การขับเคลื่อนการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุปกากะญอของผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมายได้รับความร่วมมือ เป็นอย่างดีจากแกนนำผู้สูงอายุปกากะญอจากหมู่บ้านอื่น ๆ และการสนับสนุนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล (รพสต.) บ้านหนองเต่า เนื่องจากผู้สูงอายุปกากะญอในหมู่บ้านอื่นก็มีความต้องการพื้นที่ของผู้สูงอายุในการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อรื้อฟื้นวัฒนธรรมและองค์ความรู้ปกากะญอเช่นกัน ดังที่ผู้สูงอายุชายท่านหนึ่งกล่าวว่า

“เมื่อก่อนเราได้เจอกันแล้วเราก็ได้แลกเปลี่ยนกันคนละอย่างๆ สิ่งเหล่านี้ถ้ามันสูญหายไปหมดมันก็จะไม่เป็นเรื่องที่ดี แล้ววันนี้ก็เป็นวันที่มีความสุขมาก เพราะที่ผ่านมายังไม่ค่อยได้พบเจอการประชุมที่มีผู้สูงอายุเข้าร่วมประชุมเยอะๆ อย่างนี้เลย วันนี้เลยมีความสุข มีความสุขที่พวกเราจะได้มาพูดคุย และหันกลับไปดูวัฒนธรรม ประเพณีของพ่อแม่ สิ่งดีๆ ต่างๆ ที่เรามีอยู่นั้น ถ้าเราไม่หันกลับไปดูสิ่งเหล่านี้ มันจะไปข้างหน้าเรื่อย ๆ การที่เราจะผลักดันให้ลูกหลานให้รู้สิ่งเหล่านี้มันไม่ใช่ว่าโทษว่าเป็นเพราะลูกหลานหรือคณะ เพราะการเปลี่ยนแปลงของสังคมเด็กรุ่นใหม่มีความจำเป็นที่ต้องปรับตัวเหมือนกัน เขาก็เป็นห่วงตัวเองเหมือนกัน ที่นี้ถ้าเราปล่อยให้มันเป็นไปแบบนี้ไปเรื่อย ๆ ต่อไปเราจะไม่นึกถึงตัวตนของเราแล้ว ถ้าเราร่วมมือกันในวันนี้ ซึ่งในบทบาทบอกไว้ว่าถ้าเรามีความร่วมมือกับผู้เฒ่าผู้แก่ คนรุ่นใหม่ ๆ ก็จะต้องรับช่วงต่อไปจากรุ่นสู่รุ่น” (การประชุมสร้างเครือข่ายผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง, 25 กรกฎาคม 2567)

จากการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นและวางแผนการทำงานเพื่อจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียนผู้สูงอายุปกากะญอ จำนวน 4 ครั้ง ทำให้เกิดการแต่งตั้งคณะทำงานในการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียนผู้สูงอายุปกากะญอ ซึ่งประกอบด้วยตัวแทนผู้สูงอายุ ผู้ใหญ่บ้าน ประธานอาสาสมัครสาธารณสุข เจ้าหน้าที่จากรพสต. บ้านหนองเต่า และมีที่ปรึกษาเป็นตัวแทนหน่วยงานรัฐที่ทำงานด้านผู้สูงอายุ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลแม่วิน เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องกรอบเวลาของโครงการวิจัยฯ ที่สิ้นสุดลงในเดือนมีนาคม 2568 จึงยังไม่เห็นผลลัพธ์สุดท้าย คือการเกิดขึ้นของชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับกลุ่มผู้สูงอายุปกากะญอในพื้นที่ตำบลแม่วิน แต่อย่างน้อย ได้เกิดปฏิบัติการของกลุ่มผู้สูงอายุปกากะญอในการสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับตนเองผ่านการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายของผู้สูงอายุ และการร่วมกันกำหนดความหมายและแนวทางในการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียนผู้สูงอายุ โดยเชื่อมโยงกับประสบการณ์ชีวิต ปัญหา ความต้องการ และบริบทเฉพาะของคนปกากะญอ

7. บทสรุป

จากประสบการณ์ของผู้สูงอายุปากแหว่งในอดีต การเรียนรู้เกิดขึ้นในบริบทครอบครัวและชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่จะอยู่รอด เป็นการเรียนรู้ที่จะสร้างอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ปากแหว่ง และเป็นการเรียนรู้ที่จะดำรงบทบาทในการถ่ายทอดองค์ความรู้และวัฒนธรรมปากแหว่งต่อไปให้คนรุ่นหลัง แต่การเข้าไม่ถึงระบบการศึกษาที่รัฐบาลจัดทำให้จากวัยเด็กจนถึงวัยผู้ใหญ่ ก็ส่งผลให้ผู้สูงอายุปากแหว่งเข้าไม่ถึงโอกาสต่างๆ อาทิ ด้านการศึกษา การทำงานที่มีรายได้มั่นคง การมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือการเข้าถึงบริการสุขภาพ เนื่องจากไม่สามารถสื่อสารภาษาไทยได้ และหากพิจารณาการเรียนรู้ด้วยมุมมองเพศภาวะ ก็จะเห็นว่าประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้หญิงและผู้ชายมีความแตกต่างกัน ผู้หญิงยังถูกจำกัดพื้นที่ในการเรียนรู้มากกว่าผู้ชาย และสิ่งที่ผู้หญิงและผู้ชายควรจะเรียนรู้ก็ถูกกำหนดจากบทบาททางเพศภาวะ เช่น ผู้หญิงควรจะเรียนรู้เกี่ยวกับการดูแลบ้านและสมาชิกในครอบครัว ส่วนผู้ชายควรจะเรียนรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมคาถาต่างๆ เพื่อเป็นผู้นำในครอบครัวและ/หรือชุมชน ดังนั้น ความรู้ของผู้หญิงจึงถูกมองว่ามีคุณค่าน้อยกว่าความรู้ของผู้ชาย และเมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุ โอกาสและพื้นที่ในการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของผู้สูงอายุในชุมชนก็ลดลง เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี

อย่างไรก็ตาม แม้จากประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมา ผู้สูงอายุปากแหว่งจะถูกทำให้กลายเป็นชายขอบทางสังคม อันเป็นผลมาจากการเข้าไม่ถึงการศึกษาในระบบ และถูกจำกัดโอกาสในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง แต่ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้สูงอายุปากแหว่งได้แสดงให้เห็นความเป็นผู้กระทำการโดยใช้ทุนทางวัฒนธรรม เช่น ภาษาอังกฤษเกี่ยวกับการทำมาหากิน การทำไร่หมุนเวียน พิธีกรรม บท “ธา” และ “เบลละ” รวมถึงทุนทางสังคม เช่น การรวมกลุ่มของผู้สูงอายุในชุมชน เครือข่ายผู้สูงอายุปากแหว่งในระดับตำบล การมีเครือข่ายกับองค์กรต่างๆ ภายนอกชุมชน เพื่อต่อรองในการให้ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต การกำหนดแนวทางในการเรียนรู้ และการผลักดันการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียนผู้สูงอายุสำหรับผู้สูงอายุปากแหว่ง โดยจะเห็นได้จากการที่ตัวแทนของผู้สูงอายุหลายคน ในฐานะแกนนำได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านหนองเต่า เพื่อขับเคลื่อนการจัดตั้งชมรมผู้สูงอายุและโรงเรียน

ผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นกลไกของภาครัฐในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุ โดยให้แนวคิดทางวัฒนธรรมว่าด้วย “เบละโตะ” หรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชนมาเป็นพื้นฐาน ซึ่งจะเป็นทั้งพื้นที่ทำงาน พื้นที่พักผ่อน พื้นที่พบปะ และพื้นที่เรียนรู้ของคนปกากะญอ ทุกเพศ ทุกวัย ขณะเดียวกัน ก็ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับ “เบละโตะ” ในฐานะ พื้นที่ ที่ผู้สูงอายุหญิงและชายจะใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเท่าเทียม และไม่แบ่งแยก การเรียนรู้ตามบทบาททางเพศเช่นในอดีต แต่จะเน้นความสนใจของแต่ละบุคคล

ดังนั้น ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ผู้สูงอายุปกากะญอ ทั้งหญิง และชายได้นำเสนอมาจึงแตกต่างจากความหมายว่าด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่สร้างขึ้น จากบริบทวัฒนธรรมตะวันตก ที่เน้นความเป็นปัจเจกบุคคลนิยม การแข่งขันเพื่อการ จ้างงาน และการพัฒนาทักษะใหม่ ๆ ให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคโลกาภิวัตน์ ขณะที่ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอนั้นการเรียนรู้ ร่วมกัน (collective learning) บนฐานของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ เป็นการเรียนรู้ร่วมกัน ของคนต่างรุ่นอายุ ทั้งผู้สูงอายุ เด็ก เยาวชน และวัยทำงาน ทั้งหญิง-ชาย และเป็นการ เรียนรู้เพื่อรู้พื้นและสืบสานองค์ความรู้ ปกากะญอ ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ ร่วมของชาติพันธุ์ปกากะญอ ในแง่นี้ การเรียนรู้ตลอดชีวิตจะกลายเป็นพื้นที่ในการ ต่อรองการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ โดยการให้คุณค่ากับวัฒนธรรมและองค์ความรู้ ของคนปกากะญอ ในฐานะหนทางในการอยู่รอดของคนปกากะญอท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็กลายเป็นพื้นที่ในการต่อรอง การสร้างความหมายให้กับผู้สูงอายุ ในฐานะ “ผู้รู้” “ผู้ถ่ายทอดความรู้” และ “ผู้เรียนรู้” ที่พยายามปรับตัวและรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนปกากะญอ

นอกจากนี้ แนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุปกากะญอ จะต้องเชื่อมโยงกับแนวคิดทางวัฒนธรรมเรื่อง “เบละ” เนื่องจากเป็นแนวคิดที่ผู้สูงอายุ ปกากะญอสามารถจะเข้าใจได้ และจินตนาการได้ ทำให้การกำหนดรูปแบบและกิจกรรม การเรียนรู้ตลอดชีวิตมีความชัดเจนและสอดคล้องกับวิถีชีวิต ข้อค้นพบนี้มีความแตกต่าง จากงานศึกษาที่ได้พบทวนมา เนื่องจากงานศึกษาที่ได้พบทวนมาไม่ได้เน้นการนำแนวคิด ทางวัฒนธรรมมาพิจารณาความต้องการที่แตกต่างในกำหนดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ของผู้สูงอายุ แต่จะมองผู้สูงอายุในฐานะกลุ่มทางสังคมที่มีความต้องการคล้ายคลึงกัน แม้จะอยู่ในบริบทที่แตกต่างกัน

สุดท้ายนี้ งานศึกษานี้ต้องการโต้แย้งว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตไม่ได้มีความหมายที่เป็นหนึ่งเดียว ตายตัว เพราะประสบการณ์ชีวิตที่แตกต่างกัน อันวางอยู่บนฐานเพศภาวะ ชนชั้น และชาติพันธุ์ เป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดการเข้าถึงการเรียนรู้และสถานะของผู้รู้และผู้เรียนรู้ หากจะใช้การเรียนรู้ตลอดชีวิตในฐานะเครื่องมือที่จะสร้างความเท่าเทียมและเป็นธรรมในสังคม รวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุกลุ่มที่ถูกทำให้กลายเป็นชายขอบ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจบริบททางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจของกลุ่มคนที่ถูกทำให้กลายเป็นชายขอบ และต้องปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดต่างๆ ในการจัดการการเรียนรู้ตลอดชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างหน่วยงานรัฐกับประชาชน รวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางชาติพันธุ์ และทางเพศภาวะ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของ Burke และ Jackson (2007) และ Persico (2014) ยิ่งไปกว่านั้น การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตยังช่วยสร้างเงื่อนไขให้เกิดการยังคุณค่าประโยชน์ให้กับผู้สูงอายุกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงได้มากขึ้น เมื่อผู้สูงอายุ กลายเป็นผู้กระทำการในการกำหนดการเรียนรู้ ในฐานะ ผู้รู้และผู้เรียนรู้ที่สามารถมีบทบาทในครอบครัว ชุมชน และสังคมได้ต่อไป ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อโต้แย้งของศุภรัตน์ พิณสุวรรณ มูหำหมัด สาละปิง และศันสนีย์ จันทรอานภาพ (2562) และของ Thang, Lim, และ Tan (2018) ที่เสนอว่าการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้สูงอายุ สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับเงื่อนไขใหม่ๆ ของชีวิตและสังคมได้ และสร้างการยังคุณค่าประโยชน์ของผู้สูงอายุได้ อย่างไรก็ตาม การใช้วัฒนธรรมและอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มาเป็นฐานในการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตยังเป็นข้อท้าทายในการสร้างความเสมอภาคทางเพศภาวะในการเรียนรู้ตลอดชีวิตอยู่ เพราะการให้คุณค่าและการกำหนดบทบาทของหญิง-ชายในวัฒนธรรมปกาเกอญอยังมีความเหลื่อมล้ำอยู่ในบางมิติ ดังนั้นจึงควรจะต้องมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- กรมกิจการผู้สูงอายุ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. 2566. “ทะเบียนโรงเรียนผู้สูงอายุ ปี 64 ภาคเหนือ.” https://www.dop.go.th/thai/service_information/1/14
- กิแม (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 16 มีนาคม.
- แนวหน้า. 2562. “กรมกิจการผู้สูงอายุ-มก.เปิดโครงการการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ.” สืบค้นเมื่อ 29 สิงหาคม 2565. <https://www.naewna.com/local/386831>
- ป้อพอ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 20 พฤษภาคม.
- บุญส่ง (นามสมมติ). 2567. แกนนำชมรมโรงเรียนผู้สูงอายุจังหวัดเชียงใหม่. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 10 พฤษภาคม.
- บุแฮ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 21 กุมภาพันธ์.
- พอเนอมุ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 25 กุมภาพันธ์.
- พะป้อ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 4 กุมภาพันธ์.
- พาเซ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 17 มีนาคม.
- มาลี ไชยเสนา และพจน์ ไชยเสนา. 2561. “แนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.” *วารสารบัณฑิตวิทยาลัย พิษณุพนธ์* 13 (2): 147-154.
- เมอพอ (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 3 กุมภาพันธ์.
- คันสนีย์ จันทรอานูภาพ, และจ่านงค์ แรกพิณิจ. 2561. “การยังคุณประโยชน์ของผู้สูงอายุในพื้นที่เกาะบริเวณชายแดนไทย-มาเลเซีย.” *อินทนิลทักษิณสาร* 13 (3): 145-163.
- ศุภรัตน์ พิณสุวรรณ, มุhammad สาละบิง, และคันสนีย์ จันทรอานูภาพ. 2562. “การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อการพึ่งพิงตนเองได้ของผู้สูงอายุในตำบลตันหยงโป อำเภอเมือง จังหวัดสตูล.” *วารสารมหาจุฬานาครทรรศ* 6 (10): 5033-5050.
- ศูนย์อนามัยกลุ่มชาติพันธุ์ ชายขอบ และแรงงานข้ามชาติ. 2568. “ระบบสารสนเทศสนับสนุนด้านการส่งเสริมสุขภาพ และอนามัยสิ่งแวดล้อม กลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง.” สืบค้นเมื่อ 13 เมษายน 2568. <https://hhdclampang.anamai.moph.go.th:8080/hhdcdashboard/ethnics/default/mooban?tb=502204#>.

- สมบุญ คิริสรวรรณ. 2559. “แนวทางการจัดการเรียนรู้ชุมชนเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สูงอายุ.” *วารสารการบริหารปกครอง* (Governance Journal) 5 (2): 60-74.
- สำนักงานส่งเสริมการเรียนรู้จังหวัดเชียงใหม่. ม.ป.ป. “การจัดการศึกษาสำหรับชุมชนบนพื้นที่สูง (ศศช.).” สืบค้นเมื่อ 13 เมษายน 2568. http://cmi.nfe.go.th/shw_data.php?id=50.
- เสถียร (นามสมมติ). 2567. ผู้สูงอายุกลุ่มเป้าหมาย. สัมภาษณ์โดยผู้วิจัย. 3 กุมภาพันธ์. อาชัญญา รัตนอุบล, วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, วรรัตน์ ปทุมเจริญวัฒนา, ปาน กิมปี, และ ระวี สัจโสภณ. 2554. “การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตของผู้สูงอายุไทย.” <https://kb.hsri.or.th/dspace/handle/11228/3419?locale-attribute=th> (เข้าถึง 29 สิงหาคม 2565).
- Burke, Penny Jane, and Sue Jackson. 2007. *Reconceptualising Lifelong Learning: Feminist Interventions*. New York: Routledge.
- Dommaraju, Premchand, and Shawn Wong. 2021. “The Concept of Productive Aging.” In *Assessments, treatments and modeling in aging and neurological disease*, edited by Colin R. Martin, Victor R. Preedy, and Rajkumar Rajendram, 3-11. London: Academic Press
- Persico, Camila Valenzuela. 2014. “Lifelong Learning and Equal Gender Opportunities: A Social Justice Approach.” *Revista Internacional de Organizaciones* 12: 27-44.
- Ratana-Ubol, Archanya. 2021. “Lifelong Learning for Senior Citizens in Thailand.” In *Education for the Elderly in the Asia Pacific*, edited by Pennee Narot and Narong Kiettikunwong, 113-124. Singapore: Springer.
- Thang, Leng Leng, Emily Lim, and Sophie Li-Shan Tan. 2019. “Lifelong Learning and Productive Aging among the Baby-Boomers in Singapore.” *Soc Sci Med* 229: 41-19.